

Πολιτική Οικονομία της Μεγέθυνσης & της Ανισότητας Μάθημα 1ο Περίγραμμα και Βασική Βιβλιογραφία

ΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΒΕΛΑΚΗΣ

Τ.Ο.Ε. ΕΚΠΑ

ΑΝΟΙΞΗ 2025

Η Ανισότητα παραμένει το δημοφιλέστερο πεδίο των οικονομικών στις μέρες μας. Αναγνωρίζεται σαν πρόβλημα από το σύνολο των οικονομολόγων ανεξαρτήτως της σχολής σκέψης που ακολουθούν και των αναλυτικών κατηγοριών που ορίζουν. Παράλληλα επεκτείνεται συνεχώς σε νέα πεδία όπως το περιβάλλον και σε διεπιστημονικές έρευνες όπως η εκλογική συμπεριφορά και τα κομματικά συστήματα.

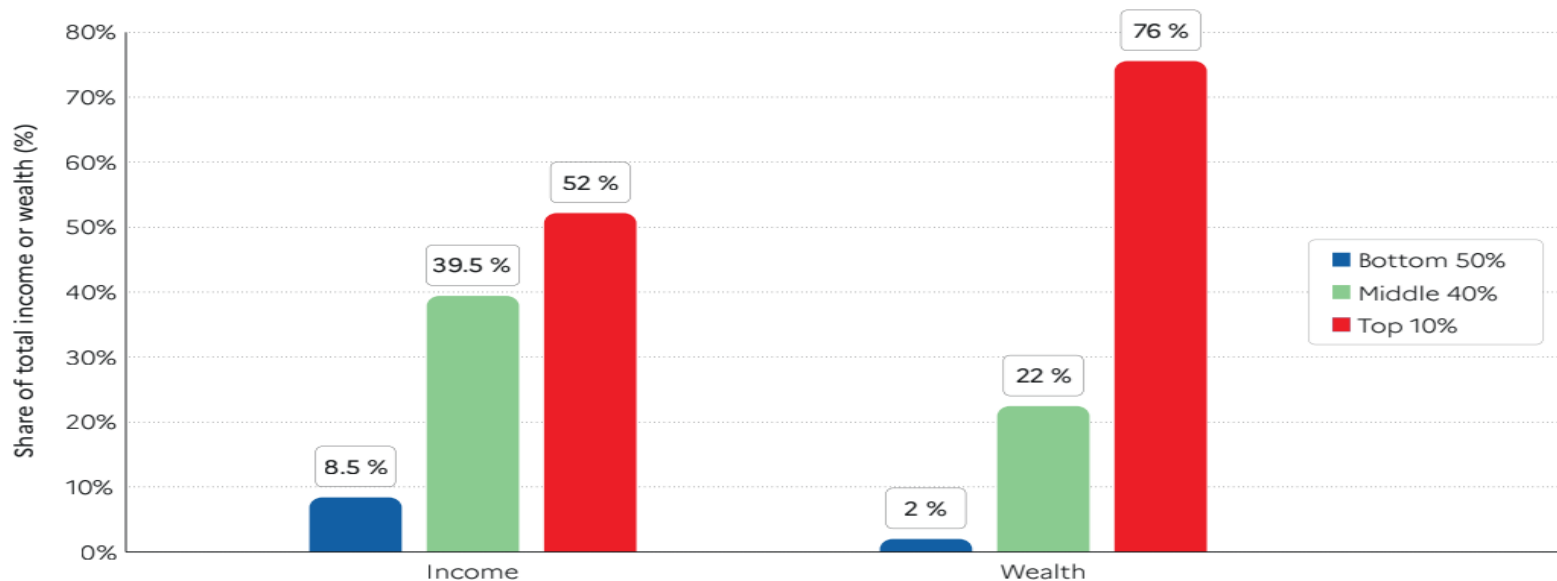
Τι περιγράφει όμως το επάγγελμα με τη λέξη ανισότητα;

Ο διάλογος ανάμεσα στον Angus Deaton και τον Amartya Sen είναι ενδεικτικός.

https://www.youtube.com/watch?v=y4_dzckpvKA

Ανισότητα Εισοδήματος και Πλούτου

Figure 1 Global income and wealth inequality, 2021

Interpretation: The global bottom 50% captures 8.5% of total income measured at Purchasing Power Parity (PPP). The global bottom 50% owns 2% of wealth (at Purchasing Power Parity). The global top 10% owns 76% of total Household wealth and captures 52% of total income in 2021. Note that top wealth holders are not necessarily top income holders. Incomes are measured after the operation of pension and unemployment systems and before taxes and transfers. **Sources and series:** [wir2022.wid.world/methodology](https://www.wid.world/methodology).

Ανισότητα και Πηγές Εισοδήματος

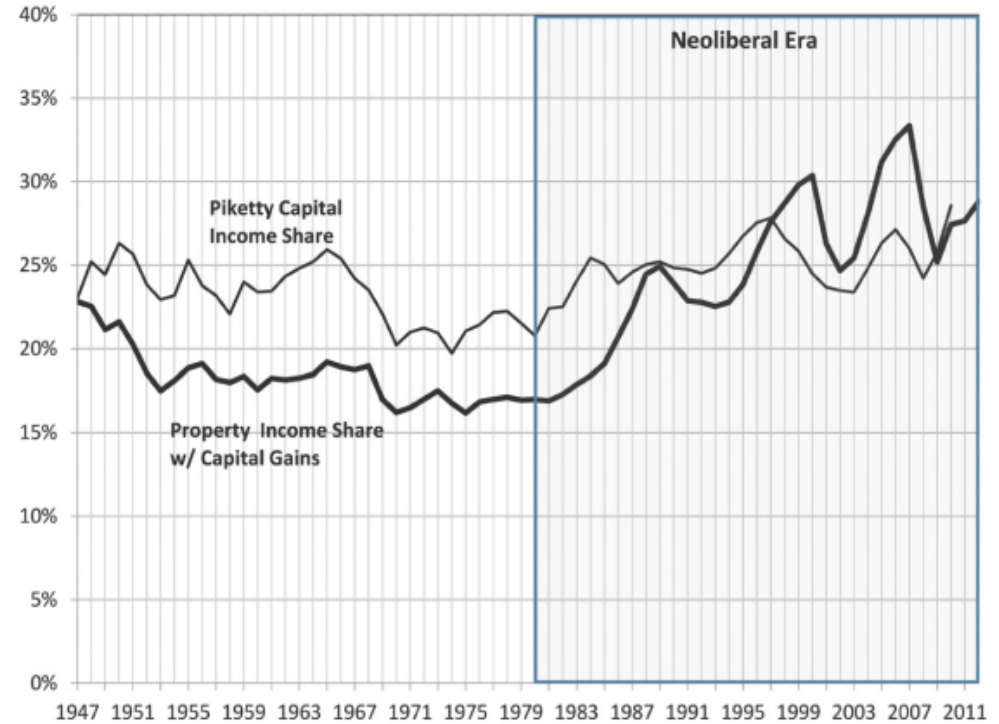
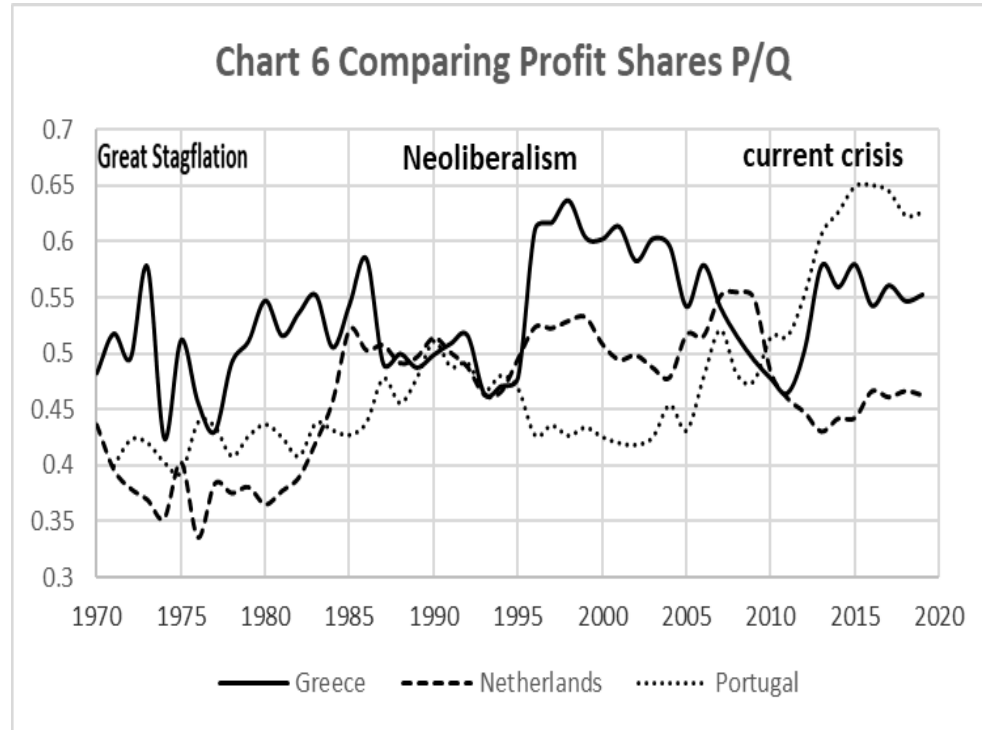

FIGURE 6.8. The capital share in national income in France, 1900–2010

The share of capital income (net profits and rents) rose from 15 percent of national income in 1982 to 27 percent in 2010.

Sources and series: see piketty.pse.ens.fr/capital21c.

Είναι η Ανισότητα Νόμος του Καπιταλισμού;

Η πρώτη ανάγνωση των δεδομένων δείχνει ότι η ανισότητα ιστορικά μεταβάλλεται. Από το 1947 έως το 1980 μειώνεται για να εκτοξευτεί στη συνέχεια. Αντίστοιχη όπως θα δούμε στις επόμενες συναντήσεις μας είναι και η πορεία της συσσώρευσης του πλούτου. Άρα μοιάζει να είναι αποτέλεσμα των εκάστοτε συνθηκών. Όμως εντός των ορίων που θέτει το κίνητρο του κέρδους.

Όλοι συνδυάζουν την ανισότητα του πλούτου με την ανισότητα του εισοδήματος και συγκεκριμένα με την άνοδο του μεριδίου των κερδών (capital income). Όμως η ερμηνεία αυτής της συσχέτισης διαφέρει.

Η διαφορά οφείλεται στο διαφορετικό ορισμό του κέρδους ανάμεσα στις σχολές σκέψης. Για τη νεοκλασική θεωρία τα κέρδη είναι η αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Έτσι όταν η τεχνολογία θεωρείται εξωγενής και οι “συντελεστές” αμείβονται με το οριακό προϊόν τότε η ανισότητα είναι νόμος αν η ελαστικότητα υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο είναι μεγαλύτερη της μονάδας. Για τη κλασική και τη μαρξιστική άποψη το κέρδος είναι απλήρωτη εργασία. Έτσι το μερίδιο των κερδών καθορίζεται από την ανεργία (τον εφεδρικό βιομηχανικό στρατό) και τη ταξική πάλη.

Και για τις δύο σχολές σκέψης η ανισότητα συνδυάζεται με τη θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης (γιατί). Αυτός είναι και ο πρώτος λόγος που τιτλοφορούμε το μάθημα Πολιτική Οικονομία της Μεγέθυνσης και της Ανισότητας

Ποιος Ευθύνεται/Καθορίζει το Ύψος της Εισοδηματικής Ανισότητας;

Αυτό το ερώτημα σχετίζεται με το προηγούμενο. Επιπλέον, ξεκαθαρίζει γιατί η συζήτηση για την ανισότητα σε όλες τις εκδοχές ανήκει στο πεδίο της Πολιτικής Οικονομίας (γιατί;).

Εάν η οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου (το ποσοστό κέρδους) καθορίζει τη διανομή όπως λέει η νεοκλασική θεωρία και το 70% του πλούτου (βλ. σχ. 1) που ταυτίζεται για κάποιους (νεοκλασικούς) με το κεφάλαιο βρίσκεται στα χέρια του ανώτερου 10% όπως είδαμε προηγουμένως τότε το ανώτερο 10% καθορίζει το σύνολο της κατανομής των εισοδημάτων άρα και την ανισότητα. Αυτή είναι η άποψη του Thoma Piketty και του Gabriel Zucman. Είναι ο λεγόμενος κατά Picketty 3ος νόμος του καπιταλισμού $r > g$.

Για τη κλασική - μαρξιστική αντίληψη η λογική είναι ότι το μερίδιο των κερδών καθορίζει τη συγκέντρωση του πλούτου. Αν θεωρήσουμε δεδομένη την ανεργία, τότε η ταξική πάλη και οι μεταβιβάσεις αξίας καθορίζουν την ανισότητα. Σε στατιστικό/οικονομετρικό επίπεδο είναι η θεωρία των “δύο κατηγοριών” (two stage) του Yakovenko <https://www.youtube.com/watch?v=aBxjrAjrlZY>.

Υπάρχει και μια διαφορετική εκδοχή της ορθόδοξης αντίληψης. Σύμφωνα με αυτή η ανισότητα οφείλεται “στην ενδογενή εξέλιξη της τεχνολογίας [βλ. Lucas 1988] και των θεσμών που επηρεάζουν όχι μόνο τη τεχνολογία αλλά και το πώς λειτουργούν οι αγορές και διανέμονται τα κέρδη” (Acemoglu & Robinson 2015). Σε αυτό το περιβάλλον οι κατανομές των εισοδημάτων από μισθούς και κέρδη είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους αφού καθορίζονται από τους θεσμούς.

Ανισότητα στην Οικονομική Ανάπτυξη Χωρών και Περιοχών

Η ανισότητα εισοδήματος και πλούτου κυριαρχεί στη συζήτηση μετά το 1980. Στο διάστημα 1950-1980 όμως η συζήτηση αφορούσε τη σύγκλιση ανάμεσα στον αναπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο.

Η κυριαρχία του υποδείγματος του Solow (1956) είχε δημιουργήσει τη πεποίθηση ότι το ελεύθερο εμπόριο θα έφερνε οικονομική σύγκλιση.

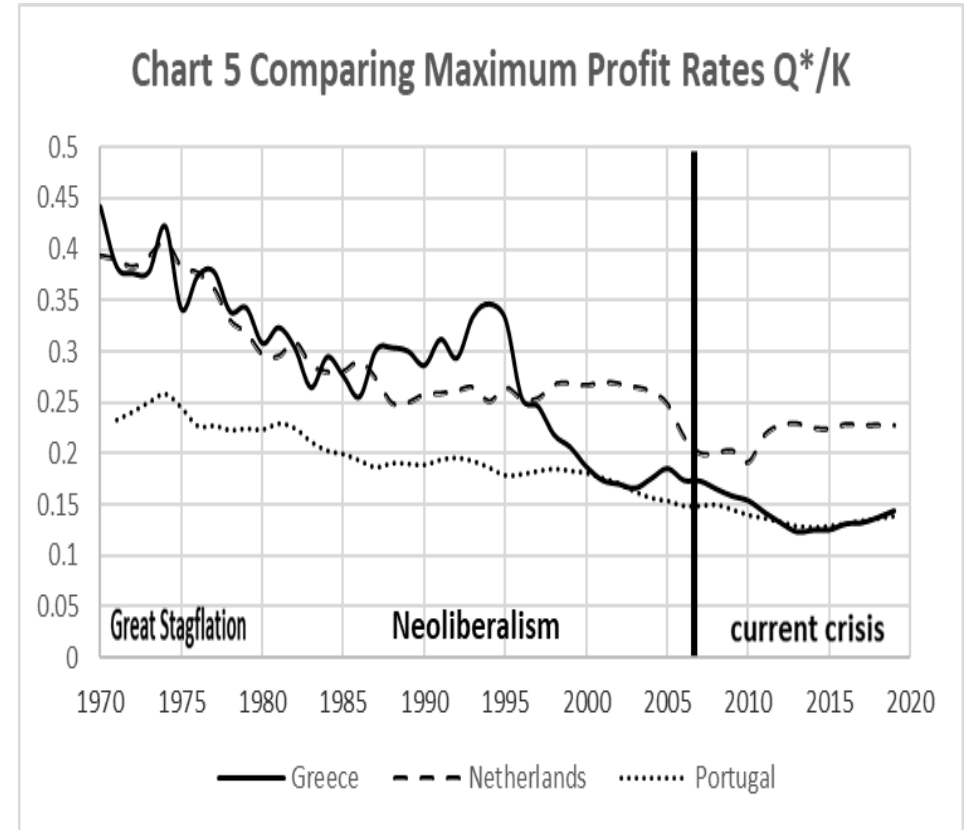
Από το 1970 και μετά αυτό αμφισβητήθηκε έντονα από ετερόδοξους οικονομολόγους (Amin, Emmanuel). Το 1988 η νεοκλασική ορθοδοξία παραδέχθηκε ότι δεν υπάρχει οικονομική σύγκλιση επικεντρώνοντας στη χρώδη διαφορά στις συνθήκες διαβίωσης αλλά και οικονομικής μεγέθυνσης. Το υπόδειγμα Solow τροποποιήθηκε (Mankiw et al. 1992), ή εγκαταλείφθηκε (Lucas 1988) δίνοντας τη θέση του στα μοντέλα ενδογενούς τεχνολογίας.

Η κρίση του 2008 και η πανδημία επανάφερε το θέμα της σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στις οικονομίες. Αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος που ονομάσαμε το μάθημα Πολιτική Οικονομία της Μεγέθυνσης και της Ανισότητας

Υπάρχει Σύγκλιση των Οικονομιών; - Τελικά η ανισότητα μεταξύ χωρών καθορίζει την ανισότητα του εισοδήματος;

But as we have just seen, the world is unequal in a very particular way: most of the inequality, when we break it down into inequality within countries and inequality among countries, is due to the latter. When income differences among countries are large, then a person's income depends significantly on where they live, or indeed where they were born, since 97 percent of the world's population live in the countries where they were born.¹⁵ The citizenship premium that one gets from being born in a richer country is in essence a rent, or if we use the terminology introduced by John Roemer in his *Equality of Opportunity* (2000), it is an “exogenous circumstance” (as is the citizenship penalty) that is independent of a person's individual effort and their episodic (that is, not birth-related) luck.

Milanovic 2016 p. 132

Τα ζητήματα τη άνισης ανταλλαγής και της ανισόμετρης οικονομικής μεγέθυνσης είναι ιδιαίτερα έντονα στις μέρες μας τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα.

Η κρίση στην ΕΕ, οι εκθέσεις Draghi και Letta αλλά και η ένταση που χαρακτηρίζει τις διεθνείς σχέσεις μπορεί να αποδοθεί στην άνιση οικονομική μεγέθυνση και στις μεταβολές στην ανταγωνιστική θέση εθνικών οικονομιών και υπερεθνικών ενώσεων.

Αλλά και για την Ελληνική οικονομία, που περνάει μια μεγάλη οικονομική κρίση μετά από 3 «προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής» (μνημόνια) και μείωση μισθών κατά 40%, η συζήτηση για την «άνιση ανταλλαγή» και το «απόλυτο πλεονέκτημα» στο διεθνές εμπόριο είναι διαφωτιστική.

Σε ένα πρόσφατο chapter συλλογικού τόμου (Parafragos & Stravelakis 2024) δείξαμε ότι η αποτυχία των προγραμμάτων προσαρμογής οφείλεται στην επιδείνωση της ανταγωνιστικής θέσης της χώρας λόγω του υψηλού λόγου μη εμπορεύσιμων προς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες.

Η ιδέα για το άρθρο/ chapter προέκυψε από το μάθημα.

Συνολικά, το ζήτημα του παραγωγικού μοντέλου της Ελλάδας και όχι μόνο θα μας απασχολήσει στο πλαίσιο του μαθήματος.

Ανισότητα Εθνότητας, Φυλής και Φύλου

Η προηγούμενη συζήτηση μας εισάγει στις υπόλοιπες πλευρές της ανισότητας. Η Ανισότητα/ Διάκριση λόγω εθνότητας φυλής και φύλλου είναι ένα κεντρικό θέμα για τις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Παρουσιάζει την ανισότητα του σύγχρονου κόσμου γύρω από το τρίπτυχο “φυλή – τάξη – φύλο” (race – class – gender). Είναι ένα επιστημονικό πεδίο που πηγαίνει πίσω πολλά χρόνια και απέκτησε νέα δυναμική με την επιστροφή της συζήτησης για την ανισότητα μετά το 1980 (Davis 1981).

Η βάση του είναι η αδιαμφισβήτητη διαφορά στις αμοιβές μεταξύ ανδρών και γυναικών, διαφορετικών φυλετικών ομάδων και η σύνθεση της πλειοψηφίας των κοινωνικών τάξεων από άτομα συγκεκριμένων εθνοτήτων, φυλών και φύλου.

Παρόλο που η όλη συζήτηση παραπέμπει σε θέματα πολιτικής οικονομίας η νεοκλασική θεωρία από νωρίς πήρε θέση για το θέμα. Η πρώτη άποψη ήταν ότι η αγορά θα καλύψει τη φυλετικές και άλλες διακρίσεις **στη βάση “αυθαίρετων προτιμήσεων”** (Becker 1957). Η λογική είναι ότι ο ανταγωνισμός από επιχειρήσεις που δεν εφαρμόζουν πολιτική διακρίσεων θα απομακρύνει αυτούς που εφαρμόζουν πολιτικές διακρίσεων έως ότου εξαλειφθούν οι διαφορές στις αμοιβές λόγω φυλής ή φύλου.

Όταν αποδείχθηκε ότι παρά την ανεμπόδιστη λειτουργία της αγοράς οι αμοιβές δεν συγκλίνουν η νεοκλασική θεωρία διατύπωσε διαφορετικές θεωρίες (Pheips 1972, Arrow 1972).

Σύμφωνα με αυτές, οι διακρίσεις δεν πηγάζουν από αυθαίρετες προτιμήσεις αλλά προκύπτουν **από «στατιστικές αξιολογήσεις»**. Παραδείγματος χάριν, οι γιατροί δε συστήνουν εξετάσεις για καρκίνο του μαστού στους άνδρες γιατί συμβαίνει συχνότερα στις γυναίκες. Τελικά αυτές οι αξιολογήσεις οδηγούν στην αναπαραγωγή επιβλαβών διακρίσεων.

Η βασική λογική που διέπει τις απόψεις αυτές είναι η ατέλειες στην πληροφόρηση που δεν επιτρέπουν στην αγορά εργασίας να λειτουργήσει.

Σύγχρονες νεοκλασικές θεωρίες επιχειρηματολογούν ότι οι ατέλειες στην πληροφόρηση οδηγούν σε στατιστικές εκτιμήσεις (για την παραγωγικότητα, την εγκληματική δραστηριότητα κλπ.) που τροφοδοτούν και ανατροφοδοτούν τις διακρίσεις (Lang & Spitzer 2020).

Βέβαια το σύνολο αυτών των απόψεων παραπέμπει στην ανάγκη κανονιστικού πλαισίου στην αγορά εργασίας ώστε να αντιμετωπίζονται οι διακρίσεις (Arrow 1998)

Άλλες μελέτες (Card, Cardoso & Klein 2015) αναφέρουν ότι ειδικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων επηρεάζουν τις αμοιβές ανδρών - γυναικών λευκών – άλλων φυλών κλπ. Θεωρούν ότι οι γυναίκες λόγω χαμηλότερης εξειδίκευσης δεν βρίσκουν δουλειά στις επιχειρήσεις που πληρώνουν καλύτερα και έχουν χειρότερες διαπραγματευτικές επιδόσεις.

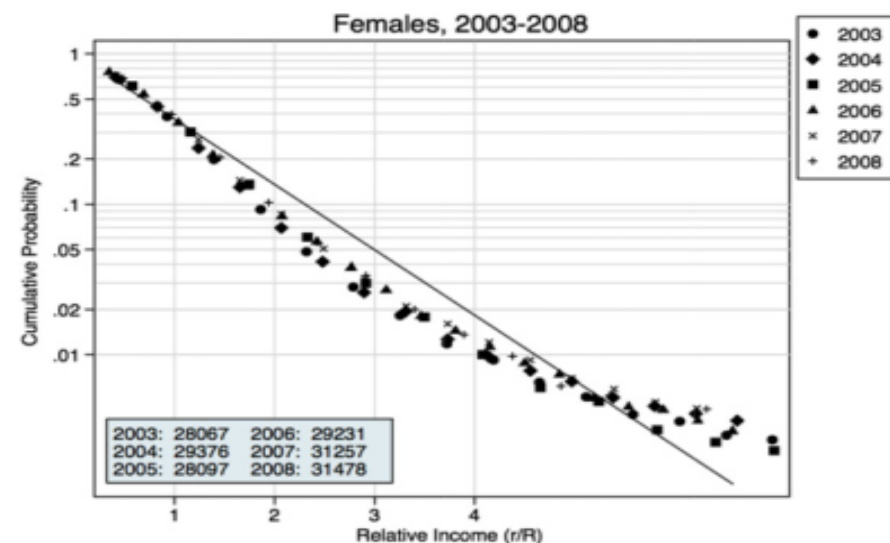
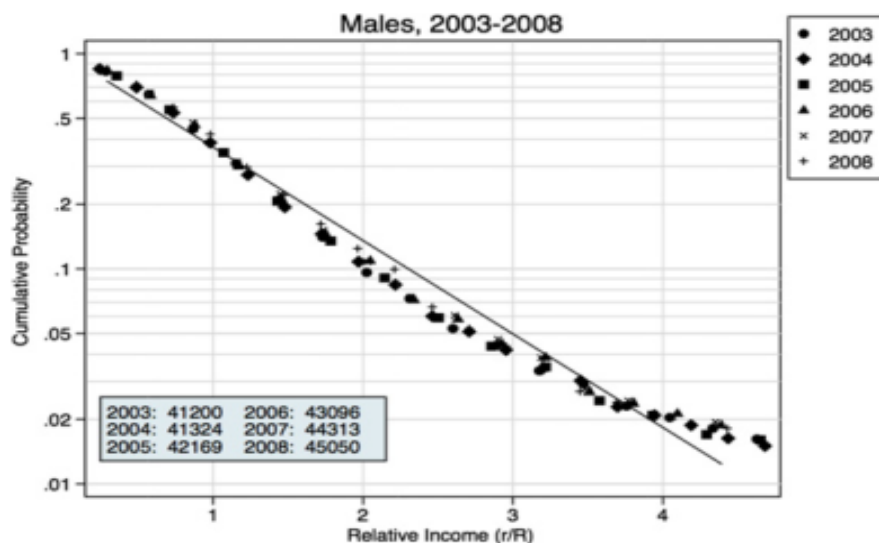
Είναι δεδομένο ότι διαφορές στην κερδοφορία ανάμεσα σε κλάδους και επιχειρήσεις δημιουργούν μισθολογικές διαφορές (Botwinick 1993). Όμως ειδικά για τις γυναίκες το επιχείρημα της χαμηλότερης ειδίκευσης είναι στον αέρα αφού πλέον είναι ποιο μορφωμένες από τους άνδρες. (Παρόλο που η μόρφωση με την ειδίκευση δεν ταυτίζονται απόλυτα τις περισσότερες φορές οι ποιο μορφωμένοι είναι και οι καλύτερα ειδικευμένοι.)

Η Claudia Goldin (Nobel 2023) έχει επιχειρήσει να απαντήσει στις εργασιακές διακρίσεις σε βάρος των γυναικών με βάση τη τεχνολογία της αντισύλληψης, τη μητρότητα, τις οικογενειακές υποχρεώσεις κλπ.

Στην ουσία επιχειρεί να εντάξει τη μητρότητα στη θεωρία των «αποκαλυφθεισών προτιμήσεων» (revealed preferences). Συγκεκριμένα, είναι γεγονός ότι πολλές γυναίκες στις ΗΠΑ απέχουν από τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες μετά τον τοκετό. Ο βασικός λόγος είναι ότι δεν προβλέπεται άδεια μητρότητας στη χώρα. Η Goldin προσπερνά αυτό το γεγονός και επιχειρεί να εντάξει τη μητρότητα σε μια λίστα ατομικών, ανεξάρτητων, ιεραρχημένων προτιμήσεων μαζί με καταναλωτικά αγαθά, το εισόδημα και την καριέρα. Ακολουθώντας αυτή τη λογική, ερμηνεύει τις διαφορές στις αμοιβές ανδρών-γυναικών σαν το αποτέλεσμα της «επιλογής» της μητρότητας που οδηγεί τις γυναίκες σε αποχή από το εργασιακό περιβάλλον σε ηλικία σημαντική για την καριέρα τους. Κοντολογίς, η κατεδάφιση των εργασιακών σχέσεων και το πρότυπο της «πυρηνικής οικογένειας» (Davis Ch. 13), βασικού παράγοντα της επικράτησης του καπιταλισμού, εμφανίζεται σαν «αποκαλυφθείσα προτίμηση» των γυναικών. Πρόκειται για την αποθέωση της αλλοτρίωσης που έλεγε ο Μαρξ (*The Capital V.I* Ch. 1 par. 4). Δηλαδή, της εμφάνισης των κατεξοχήν σχέσεων ανάμεσα σε ανθρώπους σαν σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα.

Είναι οι Διακρίσεις Φυλής-Φύλου-Εθνότητας η Αιτία της Ανισότητας;

Η κλασική/ μαρξιστική άποψη δεν βασίζεται σε ομοιόμορφες συμπεριφορές όπως επιχειρηματολογεί η Goldin. Κυριαρχείται από τον ανταγωνισμό ατομικών κεφαλαίων, κοινωνικών τάξεων και την αλληλεπίδραση ανταγωνιστικών προσδοκιών. Σε ένα άρθρο γραμμένο το (2014) οι Shaikh, Παπανικόλαου και Weiner ακολουθούν αυτή τη λογική. Χρησιμοποιώντας στοιχεία από τις ΗΠΑ βρίσκουν ότι η εισοδηματική κατανομή των ανδρών και των γυναικών είναι σχεδόν ίδιες παρά τις διαφορές στις αμοιβές τους . Το ίδιο ισχύει και για τις κατανομές εισοδήματος λευκών και, αφροαμερικανών.

Συνέχεια ...

Το εύρημα δείχνει ότι η βασική πηγή της εισοδηματικής ανισότητας είναι αποτέλεσμα του ύψους και της εξέλιξης του μεριδίου των κερδών και η ανισότητα λόγω φυλής και φύλου είναι παράγωγο φαινόμενο.

Το τελευταίο παραπέμπει σε μια συζήτηση που πάει πίσω στον ίδιο το Μάρξ που αναφερόταν στους Ιρλανδούς εργάτες της Βικτωριανής εποχής σαν “εργατική τάξη μέσα στην εργατική τάξη”. Δηλαδή ότι ο διαχωρισμός της εργατικής τάξης σύμφωνα με τη φυλή, το φύλο ή την εθνότητα είναι κομμάτι του μηχανισμού συμπίεσης των μισθών προς τα κάτω.

Αυτό γεννά όπως είναι φυσικό ένα σημαντικό θεωρητικό ερώτημα αφού ο ρατσισμός, ο εθνικισμός και η πατριαρχία είναι φαινόμενα που προηγούνται ιστορικά του καπιταλισμού. Θα επανέλθουμε αναλυτικά στο θέμα. Μέχρι τότε καλό είναι να σκεφτούμε γύρω από το ακόλουθο απόσπασμα:

“As Frederick Engels argued in his classic work on the *Origin of the Family, Private Property and the State*, sexual inequality as we know it today did not exist before the advent of private property.” (Davis 1981 p. 128).

Ανισότητα στην Υγεία και τη Μόρφωση με φόντο τη Πανδημία

Οξύνθηκε η ανισότητα τα χρόνια της πανδημίας;

Μια πρώτη ανάγνωση των δεδομένων μοιάζει συντριπτική. 120 εκ άνθρωποι οδηγήθηκαν κάτω από το όριο της ακραίας φτώχειας. Την ίδια ώρα, οι οικονομίες μπήκαν σε ύφεση σε παγκόσμια κλίμακα. Μέχρι τον Ιούνιο του 2021 κάπου 3,1 εκ άνθρωποι, κυρίως από το κάτω άκρο της εισοδηματικής πυραμίδας, είχαν πεθάνει ένας αριθμός που είναι σίγουρα μεγαλύτερος σήμερα.

Η ένταση της φτώχειας και η αύξηση των πολύ υψηλών εισοδημάτων παραπέμπουν σε αύξηση της ανισότητας εισοδήματος και πλούτου τα χρόνια της πανδημίας. Σε ένα άρθρο γραμμένο το 2021 ο Angus Deaton συνδυάζει τους τύπους/δείκτες ανισότητας που εξετάζει ο Milanovic(2016). Δηλαδή: 1)Την ανισότητα του αστάθμητου μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος, 2) την ανισότητα του σταθμισμένου (σύμφωνα με το πληθυσμό) μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος) και 3) την ανισότητα του παγκόσμιου κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Η ανισότητα που μετρά ο 3ος δείκτης είναι το άθροισμα της σταθμισμένης ανισότητας ανάμεσα σε χώρες (όπως μετριέται από το δείκτη 2) και την ανισότητα των εισοδημάτων εντός των χωρών.

Συνέχεια...

Ο Deaton καταλήγει ότι η ανισότητα τύπου 2 έχει αυξηθεί (αν και η ανισότητα τύπου 1 μειώνεται). Αυτό είναι αρκετό για να συμπεράνουμε ότι η ανισότητα παγκόσμια (τύπου 3) αυξήθηκε (Γιατί;).

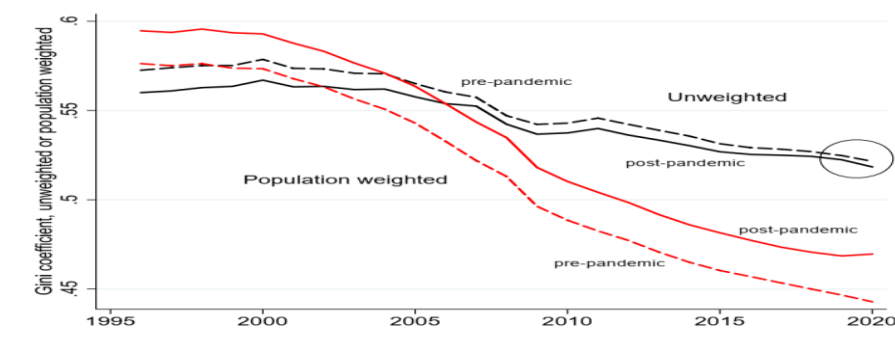

Figure 1: Gini coefficients of income per capita, unweighted, weighted by population. Broken lines use pre-pandemic data

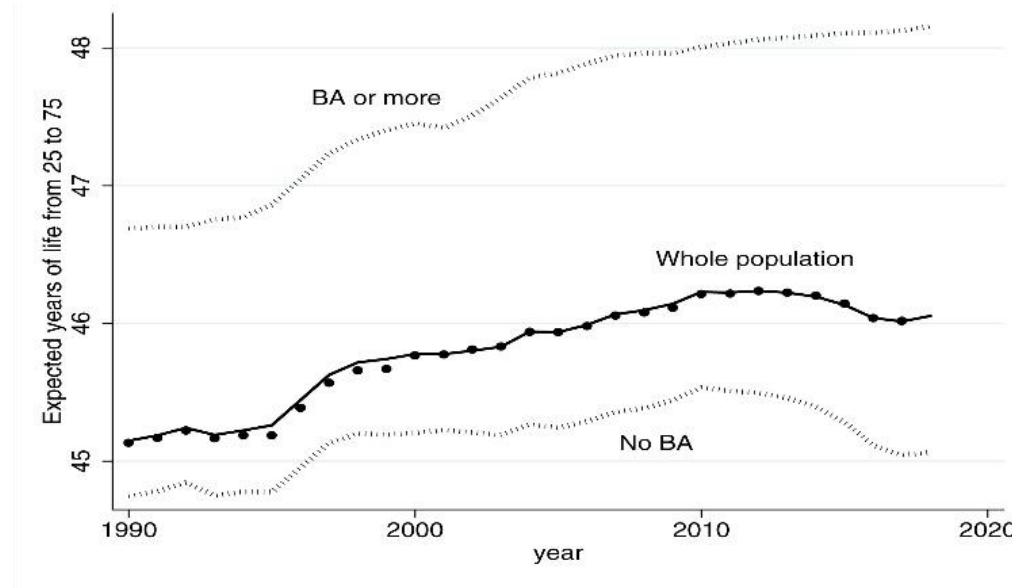
Παράλληλα η πανδημία έχει οξύνει μια σειρά από προϋπάρχουσες μορφές ανισότητας στην εργασία, όπως η ανισότητα στην υγεία και τη μόρφωση, καθώς και διακρίσεις ως προς το φύλο και την εθνότητα. Είναι σημαντικό να δούμε αυτές τις μορφές ανισότητας και την επίδρασή τους.

Ο Deaton (2003) έχει ισχυρισθεί ότι η ανισότητα στην υγεία δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της εισοδηματικής ανισότητας αλλά και αιτία οικονομικής ανισότητας.

Η ανάλυση των επιπτώσεων της πανδημίας του Covid-19 (Deaton 2021) βοηθά να εμβαθύνουμε στο συμπέρασμα αυτό,. Η έρευνα έδειξε ότι τη μεγαλύτερη ύφεση την αντιμετώπισαν οι αναπτυγμένες χώρες που είχαν και τα περισσότερα θύματα λόγω της πανδημίας. Με άλλα λόγια, μη συμπεριληπτικά συστήματα υγείας, που συνεπάγονται υψηλότερη θνησιμότητα για το κατώτερο τμήμα της εισοδηματικής πυραμίδας έχουν αρνητική επίπτωση στην οικονομική μεγέθυνση. Την ίδια ώρα, σύμφωνα πάντα με το Deaton, η εισοδηματική ανισότητα σε παγκόσμια κλίμακα αυξήθηκε τα χρόνια της πανδημίας. Ο λόγος ήταν ότι η πανδημία χτύπησε τις χειρότερα αμειβόμενες δουλειές και αυτό όξυνε ακόμη περισσότερο την ανισότητα.

Όμως, η έρευνα δεν περιορίζεται στη πανδημία, πρόσφατες μελέτες (Deaton 2023) αποκαλύπτουν συγκλονιστικά δεδομένα για τη συσχέτιση ανάμεσα στο εισόδημα και το προσδόκιμο ζωής.

Συγκεκριμένα το προσδόκιμο ζωής ανθρώπων χωρίς πανεπιστημιακό πτυχίο, στις ΗΠΑ είναι χαμηλότερο από ότι ήταν το 1993, ενώ για τους κατόχους πανεπιστημιακών και μεταπτυχιακών τίτλων ισχύει το αντίθετο.

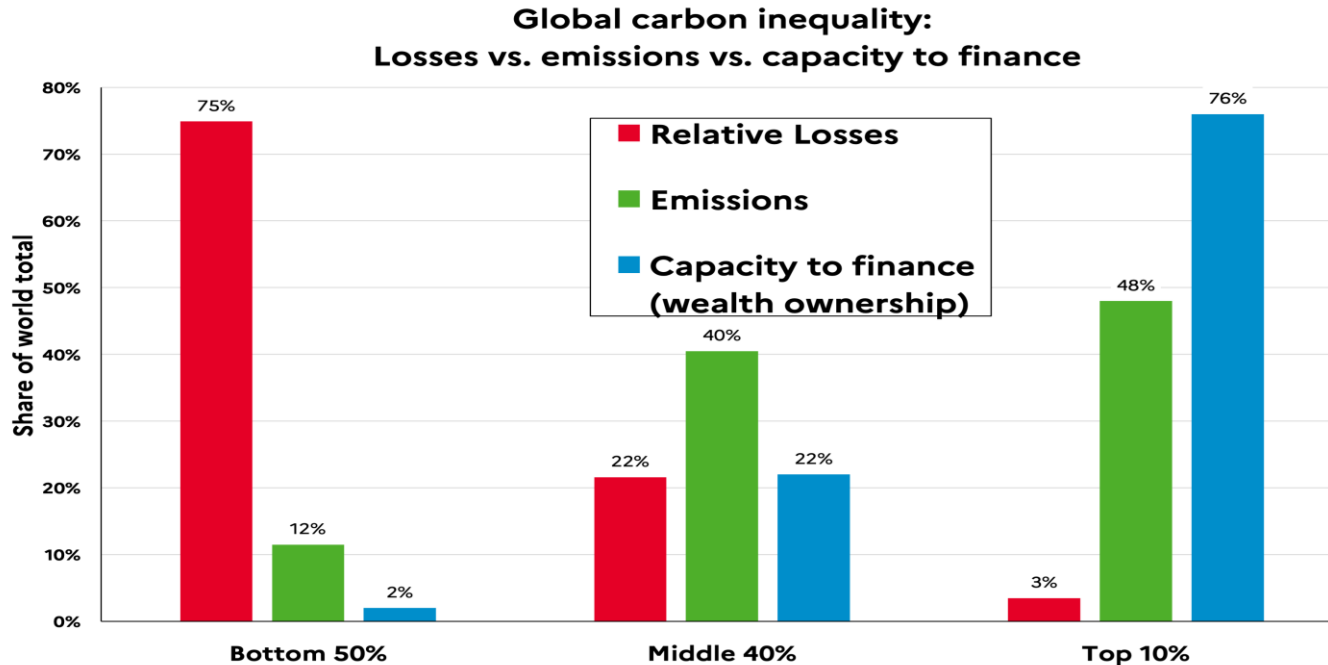
Αναρίθμητες μελέτες δείχνουν την έντονη συσχέτιση ανάμεσα στο εισόδημα και τη μόρφωση. Χαρακτηριστικά ο Acemoglu (2023 - [Daron Acemoglu on Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity](#)) επισημαίνει ότι οι μόνες κατηγορίες μισθωτών στις ΗΠΑ οι αποδοχές των οποίων εμφανίζουν αύξηση μετά το 1980 είναι οι κάτοχοι πανεπιστημιακών πτυχίων και μεταπτυχιακών τίτλων.

Αυτά τα δεδομένα ,μας φέρνουν στη δεύτερη παράμετρο της ανισότητας σε αυτή την ενότητα που είναι η ανισότητα στη πρόσβαση στην μόρφωση. Το πρόβλημα αυτό είναι εξαιρετικά έντονο στις σύγχρονες κοινωνίες. Πρόσφατη βιβλιογραφία στις ΗΠΑ (επιλεκτικά αναφέρω Bayer & Kofi 2016, Zhou & Pan 2022) επιχειρεί να ερμηνεύσει τις διαφορές στις αμοιβές λευκών και Αφροαμερικανών από τη περιορισμένη δυνατότητα πρόσβασής των τελευταίων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι Bayer & Kofi (2016) επιχειρηματολογούν ότι ο εντεινόμενος αποκλεισμός της πλειοψηφίας των Αφροαμερικανών από την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι ο λόγος που οι διαφορές στις αμοιβές λευκών – Αφροαμερικανών έχουν πάει πίσω στα επίπεδα της δεκαετίας του 1950.

Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα επίκαιρο ζήτημα και για την Ελληνική κοινωνία που εδώ και δεκαετίες έχει ένα από τα πιο συμπεριληπτικά συστήματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Τσουκαλάς 1975, Tsakloglou & Cholezas 2005, Bazoti 2020). Ο λόγος είναι φυσικά η επιχείρηση ιδιωτικοποίησης της ανώτατης εκπαίδευσης κατά τα Αγγλοσαξονικά πρότυπα.

Περιβαλλοντική Ανισότητα

Η επέκταση της βιβλιογραφίας για την ανισότητα στο περιβάλλον είναι συνέπεια της κλιματικής κρίσης αλλά και των πολιτικών αντιμετώπισής της. Κοινός παρονομαστής των αναλύσεων σε αυτό το πεδίο είναι ότι δεν φτάνει όλοι το ίδιο ούτε υφίστανται εξίσου τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης.

Το όλο επιχείρημα μοιάζει με τη συζήτηση για την ανισότητα εισοδήματος όπου η εισοδηματική πόλωση θεωρείται αποτυχία αγοράς. Δηλαδή, όπως στην ανισότητα των εισοδημάτων έτσι και στη κλιματική κρίση η αγορά δεν μπορεί να κατανείμει αποτελεσματικά τους πόρους και χρειάζεται ένας κλιματικός φόρος που θα κάνει τους πλούσιους να πληρώσουν για την κλιματική κρίση.

Στην κλασική/ μαρξιστική άποψη η ανισότητα απέναντι στην κλιματική κρίση έχει να κάνει πριν απ' όλα με τη βιωσιμότητα της «πράσινης μετάβασης» στο καπιταλισμό. Σύμφωνα με εμπειρικά ευρήματα η μετάβαση σε ήπιες πηγές ενέργειας έχει αρνητική επίπτωση στην οικονομική μεγέθυνση σε περιφέρειες ή οικονομίες με ανταγωνιστικό μειονέκτημα. Με άλλα λόγια η «πράσινη μετάβαση» αυτή καθαυτή μπορεί να εντείνει την ανισότητα ανάμεσα σε χώρες, περιφέρειες, αλλά και εισοδηματικές ομάδες λόγω των επιπτώσεών της στην οικονομική μεγέθυνση. Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτή η επιχειρηματολογία δεν προέρχεται μόνο από τα ετερόδοξα οικονομικά. Υπάρχει και ορθόδοξη βιβλιογραφία που θεωρεί τη πράσινη ενέργεια «Dutch Disease» σε περιφερειακό επίπεδο ή ότι πυροδοτεί «Balassa – Samuelson effects» όταν αφορά το σύνολο της εθνικής οικονομίας.

Στο πλαίσιο του μαθήματος ελπίζω να παρουσιάσουμε τρέχουσα έρευνα για τις επιπτώσεις της πράσινης μετάβασης στην ελληνική οικονομία και το πρόγραμμα Ελλάδα 2.0.

Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις και Προεκτάσεις γύρω από την Ανισότητα

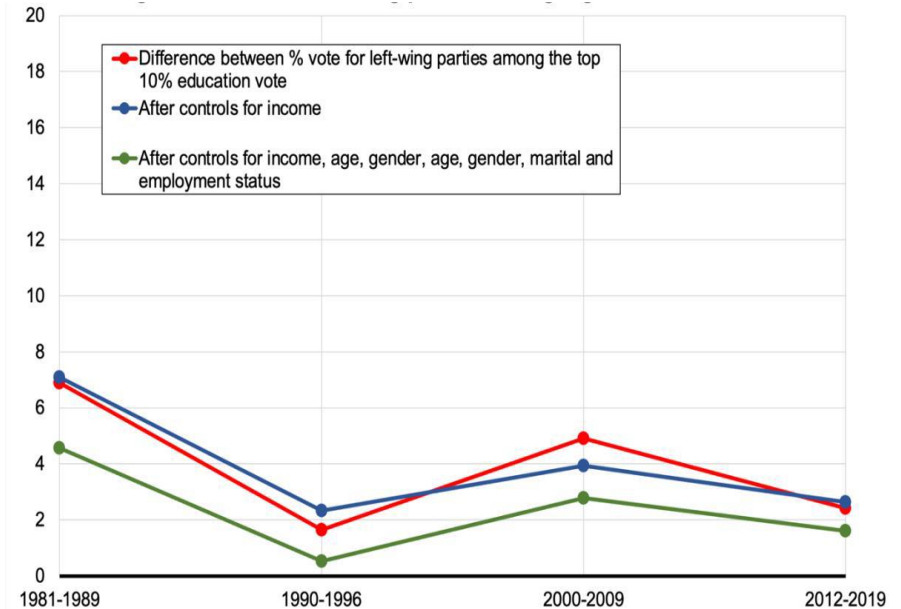
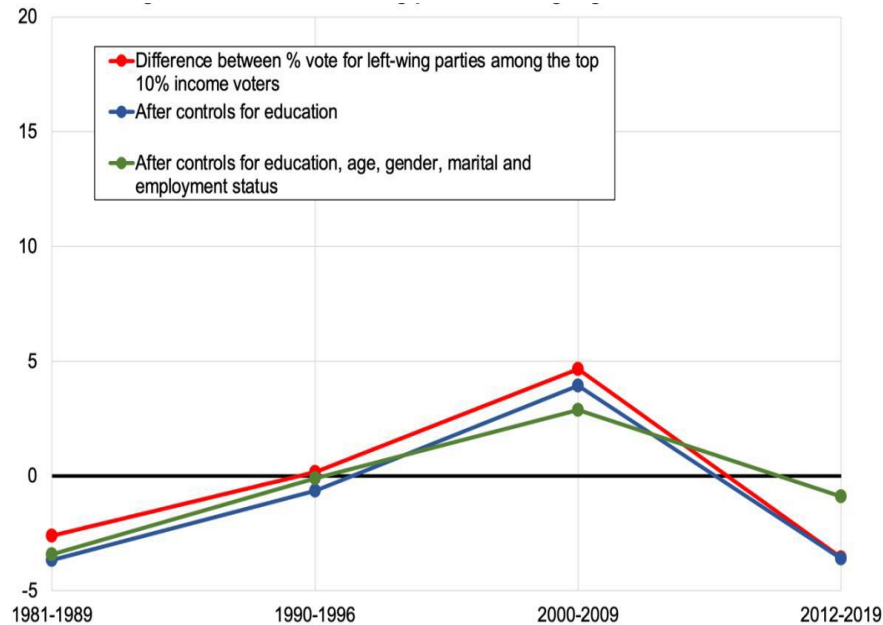
Η ανισότητα έχει ανοίξει και ένα σημαντικό πεδίο έρευνας σε σχέση με τη σύγχρονη δημοκρατία και την πολιτική συμπεριφορά.

Όλοι συμφωνούν ότι το «θεώρημα του διάμεσου ψηφοφόρου» (Median Voter Theorem -Black 1948) δεν ισχύει στις σύγχρονες κοινωνίες της κρίσης και της εισοδηματικής πόλωσης.

Οι Piketty, Gethin και Martinez - Toledano (2021) πρότειναν μια διαφορετική μεθοδολογία διερεύνησης των πολιτικών διαιρετικών τομών. Συγκεκριμένα, μελέτησαν την εκλογική συμπεριφορά με βάση το εισόδημα και το μορφωτικό επίπεδο σε 51 χώρες.

Το συμπέρασμά τους είναι ότι τα σύγχρονα κομματικά συστήματα είναι συστήματα πολλαπλών ελίτ. Η δεξιά συνεχίζει να κυριαρχείται από την ελίτ του πλούτου ενώ η αριστερά έχει καταληφθεί από την ελίτ της διανοήσης. Στο πλαίσιο αυτό τα εργατικά στρώματα αντιμετωπίζουν πρόβλημα πολιτικής εκπροσώπησης. Πρόκειται για ένα σχήμα που εξηγεί σε σημαντικό βαθμό την εκλογική άνοδο της ακροδεξιάς σε ΗΠΑ και Ευρώπη τα χρόνια της κρίσης.

Το βιβλίο μεταφράσθηκε στα ελληνικά (για 25 χώρες) ενώ προστέθηκε και άρθρο για τις πολιτικές διαιρετικές τομές στην Ελλάδα (Τσούκαλης και Στραβελάκης 2024). Το άρθρο για την Ελλάδα επιχειρηματολογεί ότι η χώρα μας αποτελεί εξαίρεση στο γενικό μοτίβο που έχει αναδείξει η έρευνα. Ο λόγος βρίσκεται στα σχήματα που ακολουθούν. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι, την αφορμή για τη συγγραφή του άρθρου αλλά και τη μετάφραση μέρους του συλλογικού τόμου στα Ελληνικά την έδωσε αυτό το μάθημα.

Σχετική με την ανάλυση των κομματικών συστημάτων και την εκλογική συμπεριφορά είναι και η έρευνα για τη Δημοκρατία σε ένα κόσμο που ο πλούτος είναι συγκεντρωμένος σε μια μικρή μειοψηφία. Στο πλαίσιο του μαθήματος θα συζητήσουμε αυτή την οπτική με αφορμή το βιβλίο του Larry Bartel *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age* (2008), το άρθρο των Acemoglu et al *Democracy, Redistribution and Inequality - NBER 2013*, καθώς και το βιβλίο του Branco Milanovic *Global Inequality* (2016). Η γενική λογική αυτών των πονημάτων είναι ότι η αστική δημοκρατία είναι συμπεριληπτική και με αυτή τη λογική η ανισότητα υπονομεύει τη δημοκρατία. Ο πίνακας από το άρθρο Acemoglu et al είναι ενδεικτικό του επιχειρήματος.

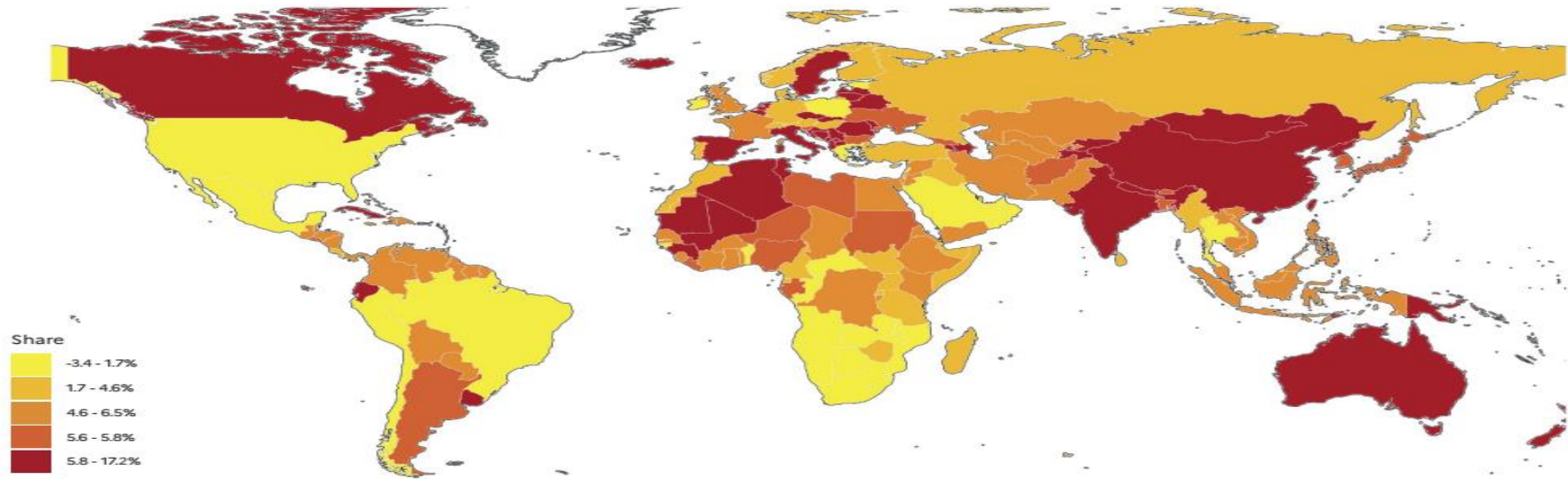
Variable:	Non-Democracies			Democracies		
	Mean	Std. Dev.	N	Mean	Std. Dev.	N
Tax revenue as a percentage of GDP	15.82	9.50	660	20.94	9.73	569
Total revenue as a percentage of GDP	20.74	12.85	660	25.42	11.01	569
Gini coefficient, net income	38.91	10.76	338	36.81	10.19	497
Gini coefficient, gross income	43.92	11.72	338	45.11	7.71	497
Foreign wars (polity)	0.15	0.70	740	0.07	0.39	623
Social unrest (SPEED)	5.35	24.99	927	9.16	35.40	705
Share with secondary enrollment (Barro Lee)	17.59	16.00	745	32.07	19.23	652
Non-agricultural share of population	64.54	28.51	138	81.39	19.55	301
Non agricultural share of GDP	74.05	16.65	627	86.32	13.47	649
Secondary enrollment	45.95	31.50	492	76.01	29.90	545
Land Gini	59.96	15.21	214	62.96	16.23	399
Non-agricultural share of population in 1968	35.60	20.94	803	56.55	25.30	598
United States top 10% income share	36.03	5.07	1050	39.43	5.47	822
Top share	1.77	1.32	81	1.34	1.06	237
Bottom share	0.10	0.03	81	0.10	0.03	237
GDP per capita in 2000 dollars	2061.78	3838.08	718	8160.03	9415.89	770

Note.- Summary statistics broken by observations during non-democracy (left panel) and democracy (right panel). See the text for a full description of the data and the variables. For each variable, its mean, standard deviation and number of observations are reported.

Ανισότητα στην Ελλάδα

Σύμφωνα με το Global Inequality Report του 2022 ο πλούτος του κατώτερου 50% στην Ελλάδα είναι -2% το χειρότερο στην Ευρώπη και ίσως από τα χειρότερα στο κόσμο. Στο μάθημα θα δούμε πρόσφατες μελέτες Bulletin ECB (5/2024) που μετρούν διαφορετικά το πλούτο των νοικοκυριών.

Figure 1.14b Bottom 50% wealth shares across countries, 2021

Interpretation: In Spain, the Bottom 50% captures 17% of total household wealth, whereas the value is -2% in Greece: individuals from the bottom 50% have more debt than wealth on average. Net household wealth is equal to the sum of financial assets (e.g. equity or bonds) and non-financial assets (e.g. housing or land) owned by individuals, net of their debts. **Sources and series:** wir2022.wid.world/methodology

Παράλληλα η εισοδηματική ανισότητα μοιάζει να οξύνεται εκ νέου. Ίσως λόγω της πανδημίας και της παραπέρα απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων (ΕΛΣΤΑΤ 2022)

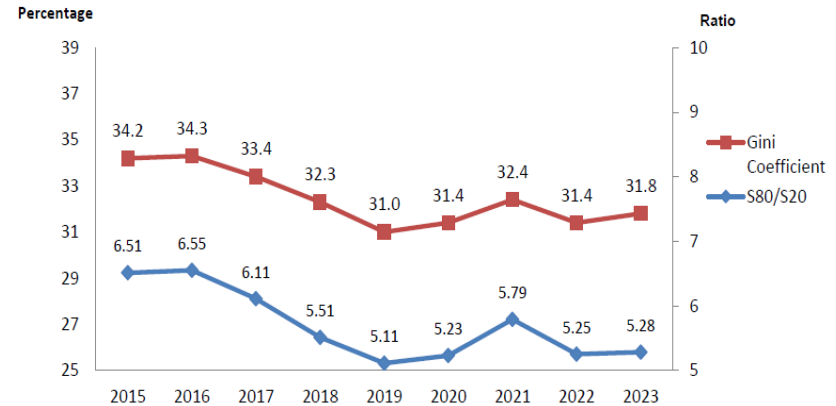
In economics, the **Gini coefficient**, also known as the **Gini index** or **Gini ratio**, is a measure of statistical dispersion intended to represent the income inequality or the wealth inequality within a nation or a social group.

Γράφημα 1. Δείκτες Οικονομικής Ανισότητας: 2010 – 2021

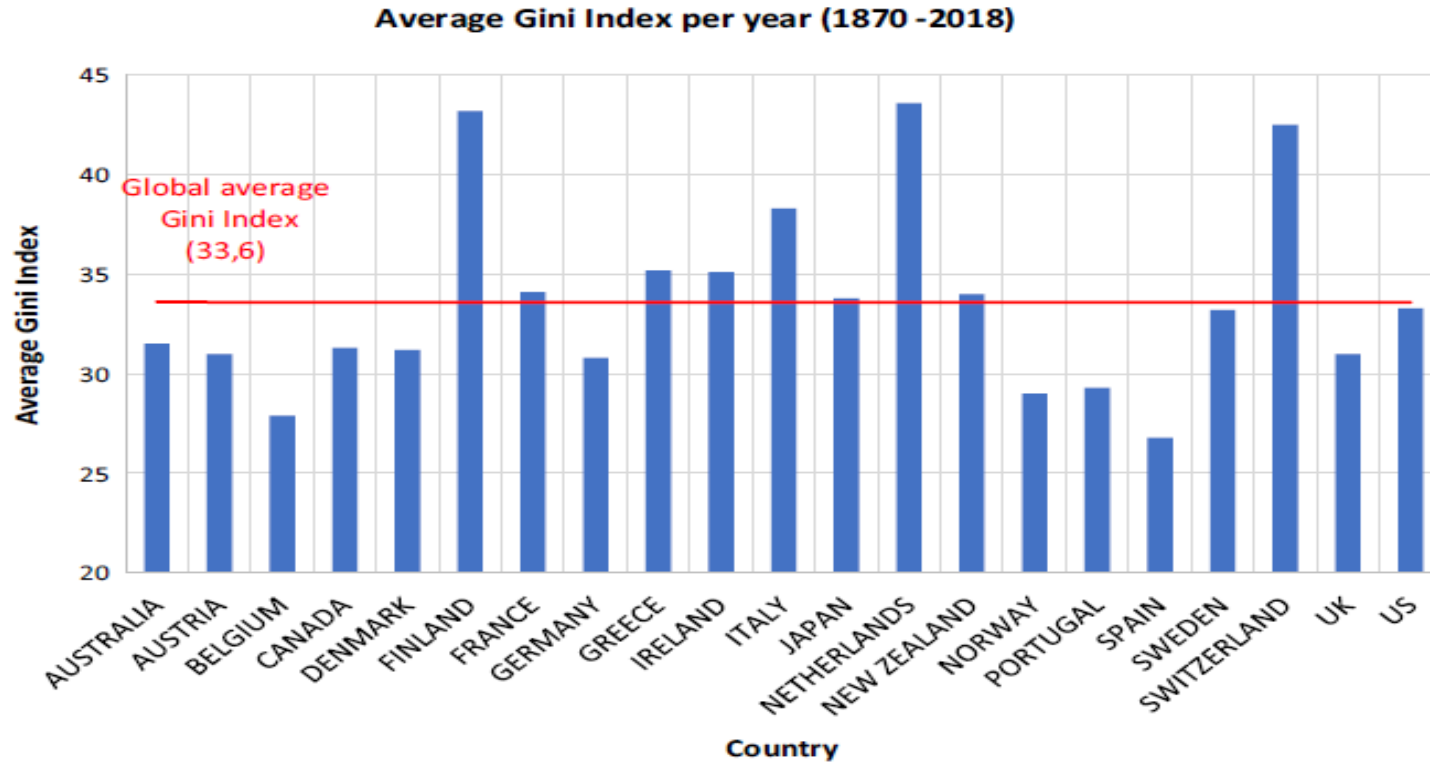

*Επισημαίνεται ότι η περίοδος αναφοράς των εισοδημάτων αφορά στο προηγούμενο από το έτος διενέργειας της έρευνας. Δηλ. στα αντιστοίχα έτη 2009-2020.

Graph 1. Income inequality indicators: 2015 – 2023

Η Ελλάδα ανήκει στις 10 χώρε του ΟΟΣΑ με τον πλέον επίμονο συντελεστή ανισότητας (Solarin et.al. 2022) .

Η Πενιχρή Ελληνική Βιβλιογραφία

Η ανισότητα στην Ελληνική κοινωνία μοιάζει να έχει ακολουθήσει τη διεθνή τάση αλλά με μεγαλύτερη ένταση ιδιαίτερα μετά το 2007.

Παρόλα αυτά η σχετική βιβλιογραφία είναι περιορισμένη. Βέβαια υπάρχουν δύο πρόσφατα άρθρα (Charalambidis 2016 γράφημα στα αριστερα, Chryssis & Kountentakis 2019 γράφημα στα δεξιά) που δίνουν κάποιες πληροφορίες.

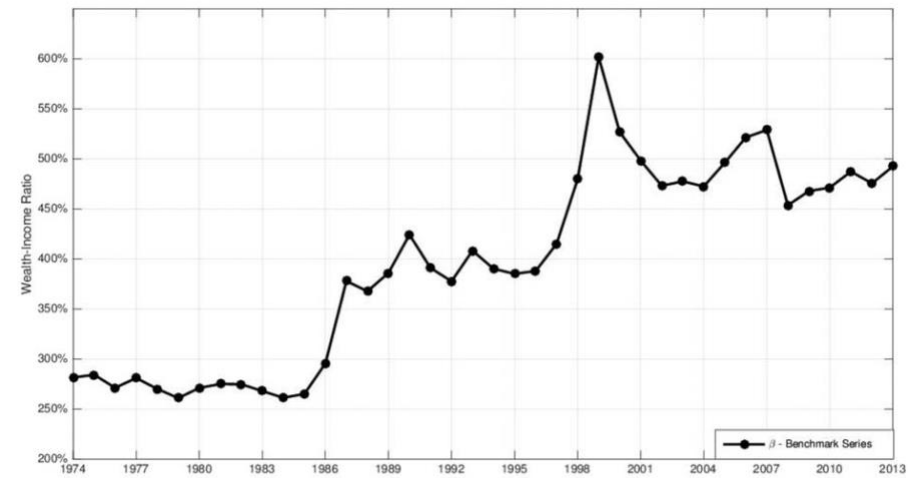

Figure 4. National Wealth-Income Ratio. Greece 1974-2013

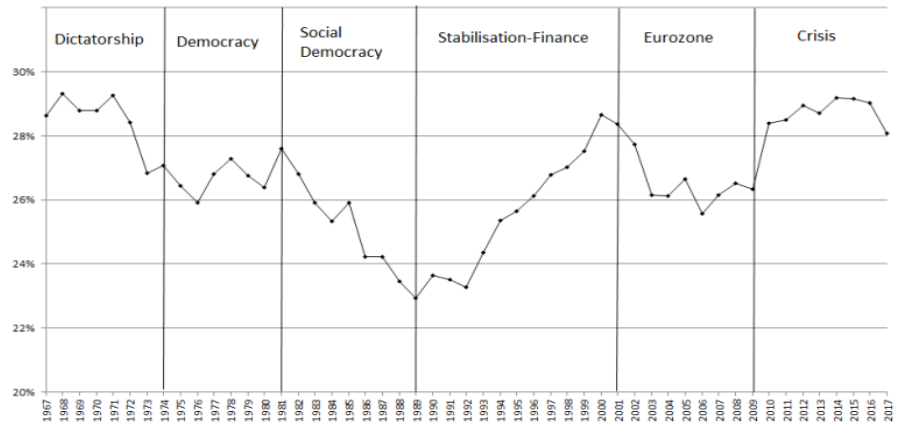

Figure 1: The top decile

Συνέχεια... και Τέλος ή Αρχή

Είναι σαφές ότι η ανάλυση της ανισότητας εισοδήματος και πλούτου στην Ελλάδα είναι ελλιπής. Παρόλα αυτά υπάρχουν στατιστικά δεδομένα για να αναλυθεί το φαινόμενο από διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Εκεί που το κενό γίνεται μεγαλύτερο είναι στο πεδίο της ανισότητας Φυλής – Φύλου και Εθνότητας. Η Ελλάδα είναι πλέον μια πολυπολιτισμική πολυεθνική κοινωνία η δομή της οποίας μας είναι εν πολλοίς άγνωστη. Ποιες οι αμοιβές Ανδρών – Γυναικών, Γηγενών – Μεταναστών; Είναι οι κατανομές ανάλογες με τις Αμερικανικές που είδαμε πριν ή παίζει ρόλο ότι στην Αμερική οι μειονότητες έχουν ολοκληρωθεί ιστορικά και έχουν ενσωματωθεί σε κάποιο βαθμό στη κοινωνία; Αντίστοιχα ερωτήματα υπάρχουν για την ανισότητα στην παιδεία και την αγορά εργασίας (τηλε - εργασία κλπ).

Με την συζήτηση και κατανόηση της θεωρίας και των τεχνικών μέτρησης της ανισότητας το σεμινάριο φιλοδοξεί να στρέψει το ενδιαφέρον και την έρευνα σε αυτές τις κατευθύνσεις. Σημαντικά θέματα πολιτικής όπως η φορολογία (Piketty 2014), η αποτελεσματικότητα της συνδικαλιστικής δράσης (Shaikh 2017), αλλά και οι κοινωνικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις (Gethin, Toledano, Piketty 2021) προκύπτουν από αυτή τη ανάλυση.

Βιβλιογραφία (Απαραίτητη)

Becker, Gary S. 1992. "The Economic Way of Looking at Life." Nobel Lecture, December 9

Davis, Angela Y. 1983. *Women, Race & Class*. New York: Vintage Books. Originally published by Random House Inc. 1981 (Introduction)

Deaton, Angus. 2021. "Covid-19 and Global Income Inequality." *National Bureau of Economic Research. Working Paper* 28392. <http://www.nber.org/papers/w28392>

ECB Economic Bulletin Report 5/2024 Article 2 Introducing the Distributional Wealth Accounts for euro area households. <https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/html/eb202405.en.html>

ELSTAT 2022 Οικονομική Ανισότητα <https://www.statistics.gr/documents/20181/89686396-5d14-f1c5-b4aa-24e105bba7f2>

ELSTAT 2024 Οικονομική Ανισότητα <https://www.statistics.gr/documents/20181/04f2b329-a79a-b576-cf31-4020ddc3c017>

Lucas Jr., Robert E. 1988. "On the Mechanics of Economic Development." *Journal of Monetary Economics*, 22 (1): 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)

Mankiw, N. Gregory, David Romer, and David N. Weil. 1992. "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (2): 407–437. <https://doi.org/10.2307/2118477> <https://scholar.harvard.edu/mankiw/publications/contribution-empiricseconomic-growth>

Milanovic, Branko. 2016. *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press. (Introduction and p. 132)

Stravelakis, Nikos. 2021. "Inequality in Marx and Piketty Theory and Policy Implications", *Review of Economics and Economic Methodology Movement for Economic Pluralism* 2021, Vol. 6(2), 1-25.
http://www.reemslovenia.com/uploads/7/0/4/8/70484101/nikos_stravelakis__inequality_in_marx_and_piketty_theory_and_policy_implications.pdf

World Inequality Report 2022. Coordinated by Lucas Chancel (Lead author) Thomas Piketty Emmanuel Saez Gabriel Zucman. Foreword by Esther Duflo and Abhijit Banerjee. Country Sheets. World Inequality Lab. <https://wir2022.wid.world/>